

ЛЕМІЩАК К. М.,
аспірант
(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

УДК 343.848

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Проблема ресоціалізації є предметом наукової, політичної та теоретико-прикладної дискусії. Її значення полягає в гармонізації суспільного розвитку, залученні до соціального механізму правослужняного, активного та позитивно орієнтованого громадянина. Законодавство ж є мостом між правовим задумом держави та прогнозованими суспільно-правовими результатами у цій сфері.

Ключові слова: ресоціалізація, адаптація, правове регулювання, законодавство, нормативно-правовий акт, класифікація.

Проблема ресоциализации является предметом научной, политической и теоретико-практической дискуссии в виду ее особого значения – гармонизации общественного развития, приобщении законопослушного, активного и положительно ориентированного гражданина. Законодательство является связующим звеном между правовым видением государства и прогнозируемым общественно-правовым результатом в этой сфере.

Ключевые слова: ресоциализация, адаптация, правовое регулирование, законодательство, нормативно-правовой акт, класифікація.

The problem of re-socialization deals with sharp scientific, political and practical discourse. The prominent meaning of re-socialization is social development harmonization as well as involving an active, law obedient and positively orientated citizen into the social mechanism. Therefore, legislation provides a link between the legal state conception and predictable results of this field.

Key words: re-socialization, adaptation, legal regulation, legislation, legal act, classification.

Вступ. Трансформація виправно-трудового права у право кримінально-виконавче (після прийняття у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу), його виокремлення із кримінального права та поступове становлення як самостійної галузі та науки зумовили гостру потребу оновлення наукових парадигм, підходів, методології вивчення науки кримінально-виконавчого права.

Сучасній доктрині українського кримінально-виконавчого права, так само як і галузі кримінально-виконавчого права, притаманні інститути, що у практиці зарубіжних країн винесені за рамки юридичної науки і вміщені у цикл наук психологічних і педагогічних. Йдеться, зокрема, про категорії «виправлення» та «ресоціалізація». Виходячи із правової дійсності України, ми змушені враховувати її особливості при науковому осмисленні, поясненні, прогнозуванні та оцінці правових явищ.

Оскільки ресоціалізація визнана в Україні правовим інститутом (про що свідчить вміщення відповідних норм у базові нормативно-правові акти у сфері реалізації покарань), то і науковий пошук здійснюється нами у рамках науки правової.

Прикладний характер юридичної науки має на меті «обслуговувати» галузь права, досліджуючи оптимальні шляхи удосконалення функціонування правової системи конкретної

країни. Правове регулювання суспільних відносин є найбільш універсальною та об'єктивною формою упорядкування найважливіших суспільних відносин і немислиме без нормативно-правових актів та законодавства у цілому. Належне застосування нормативно-правових актів є наслідком їх своєчасного прийняття, формулювання їх положень у відповідності до вимог часу, правильного розуміння їх суті, а також взаємозв'язку нормативних актів один з одним з урахуванням праксеологічних параметрів.

Активна нормотворча діяльність та динамічність українського законодавства вимагає швидкого реагування науки на зміни у системі права України. До прикладу, детальна регламентація виконання та відбування покарань, з одного боку, полегшує цей процес, а з іншого, робить його громіздким і часозатратним з позиції пошуку необхідних норм, сформульованих бланкетним способом. Окрім цього, не варто забувати про виокремлення специфічних інститутів права у рамках конкретної галузі. Так, у сучасній науці кримінально-виконавчого права не розроблено класифікації законодавства, що регулює питання ресоціалізації засуджених та звільнених з пенітенціарних установ.

Конструювання законодавчих актів у такий спосіб, при якому ресоціалізація не є центральним предметом регулювання жодного з них, а також активна нормотворчість у даній галузі ускладнюють розроблення якісної класифікації, оскільки ресоціалізація є (або принаймні повинна бути) надчутливою до будь-яких соціокультурних, соціально-економічних і політико-правових змін у житті суспільства і держави. Для класифікації нормативно-правових актів щодо ресоціалізації недостатньо використовувати існуючі наукові концепції класифікації законодавства, враховуючи специфіку даного інституту. Застосувавши деякі розроблені в минулому схеми, науковець ризикує допустити логічні помилки чи перетворити природну класифікацію на штучну.

Постановка завдання. Створення наукової класифікаційної схеми нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, що складаються навколо процесу ресоціалізації засуджених осіб та осіб, звільнених з установ виконання покарань.

Зазначена мета вимагає виконання наступних завдань: з'ясувати сутність класифікації у праві; визначити концепт «ресоціалізація» та його особливості, що впливають на розробку класифікації законодавства у сфері ресоціалізації; сформулювати мету класифікації законодавства у галузі ресоціалізації; розробити критерії класифікації законодавства у галузі ресоціалізації.

Результати дослідження. За загальним правилом класифікацію розглядають як логічну операцію, що позначає багатоступінчастий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань щодо членів поділу, результатом чого є утворення системи співпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а нові поняття (члени поділу) є видами цього роду, видами видів тощо [1, с. 283]. При розробці класифікаційної схеми важливо пам'ятати, що основою класифікації є не будь-яка ознака, а тільки найістотніша, домінантна, тобто така, що дозволяє визначати і закріплювати місце класу (виду) у системі інших класів (видів).

Класифікацію системних утворень, зокрема, законодавства, яке має широкі регулятивні властивості, на нашу думку, доцільно розглядати як аналітико-синтетичну обробку та розподіл нормативно-правових актів на групи за спільними ознаками. Зазначимо, що будь-яка класифікація є відносною і «реагує» на зміну первинних параметрів системи, у якій вона функціонує, та на зміни у сфері науковій.

Класифікація в юридичній науці знаходить широке використання і має цілком практичне значення: виокремлення галузей та інститутів права шляхом кодифікації, розрізнення злочинів за ступенем тяжкості, поділ прав людини за сферами суспільних відносин – усе це забезпечує злагоджене функціонування національної правової системи. Проте у рамках нашого дослідження подільне поняття класифікації специфікується, адже ним є уже дійсний член поділу – законодавство про ресоціалізацію (яке є видовим по відношенню до родового поняття кримінально-виконавчого законодавства).

Перебування концепту «ресоціалізація» у наукових парадигмах різних гуманітарних наук дозволяє зробити висновок про те, що найповніше її зміст виражається через розуміння

ресоціалізації як процесу. Проаналізувавши чисельні наукові праці дослідників різних наукових галузей, ми можемо сформулювати таке теоретичне визначення: ресоціалізація – це корекційний процес, на кожному з етапів якого відповідними суб'єктами (установами, організаціями, підприємствами, громадськими формуваннями) здійснюються цілеспрямовані заходи (організаційно-правового, педагогічного, психологічного, медичного характеру) для повернення девіантну у систему вироблених суспільством цінностей та/або прищеплення йому морально-ціннісних установок, що у підсумку приводить до усвідомленої добровільної правослухняності та відновленні у соціумі як повноцінної особистості.

Законодавче тлумачення ресоціалізації закріплене ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, де під ресоціалізацією законодавець розуміє свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [2].

Як зазначалося вище, зарубіжна практика розглядає ресоціалізацію поза її тісним зв'язком із правовою наукою. В Україні вивченням ресоціалізації теж займаються фахівці не правових галузей науки, але поряд із цим виправлення та ресоціалізація є інститутом права. У правовій площині ресоціалізація має деякі особливості. Наприклад, її застосування можливе лише щодо осіб, які зазнали ізоляції від суспільства, тобто щодо десоціалізованих осіб (засуджених до відбування покарання у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк; звільнених з установи виконання покарання після відбуття покарання, звільнених з установи виконання покарання на підставі акту помилування чи Закону України «Про застосування амністії в Україні»). Причиною десоціалізації цих осіб теж є специфічний юридичний факт, а точніше – юридична сукупність: вчинення особою злочину, досудове розслідування, винесення судом вироку із зазначенням виду і міри покарання винної особи. З урахуванням цього стає очевидним, що, наприклад, використання такої підстави класифікації, як «дія за колом осіб», є недоречним, адже нормативно-правові акти у сфері ресоціалізації діють відносно конкретного визначеного кола осіб.

Метою класифікації законодавства щодо ресоціалізації є забезпечення оперативності роботи уповноважених органів та інститутів, раціоналізація процесу пошуку, обробки та використання інформації, забезпечення правильного розуміння внутрішніх закономірностей побудови процесу ресоціалізації, виявлення законодавчих прогалин, неузгодженостей та суперечностей між правовими актами, їх попередження та усунення у разі виникнення, що своїм підсумком матиме перетворення ресоціалізації з декларативного положення на живий механізм забезпечення нормалізації життєдіяльності особи та суспільства.

Специфіка розробки класифікації актів у сфері ресоціалізації обумовлена насамперед предметом правового регулювання, адже нормативно-правові акти у сфері ресоціалізації є комплексними та регулюють неоднорідну сферу суспільних відносин і є джерелом права для декількох галузей (підгалузей, інститутів) права.

Особливістю класифікації нормативно-правових актів у сфері ресоціалізації є і гнучкість зазначеного інституту. Перманентний розвиток суспільних відносин і правових відносин як їх особливого різновиду диктує необхідність враховувати і включати нові нормативно-правові акти у систему законодавства про ресоціалізацію з одночасним усуненням неефективних та морально застарілих актів.

Значний вплив на процес класифікації справляє і тенденція до частої реорганізації системи органів державної влади, до компетенції яких входить створення чи виконання нормативно-правових актів.

При розробці класифікації нормативно-правових актів у сфері ресоціалізації ми упустимо загальні її критерії, такі як юридична сила (закон, підзаконний нормативно-правовий акт), час дії (строкові та безстрокові), суб'єкт нормотворення (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади на місцях), територія поширення (на всій території, місцеві), дата початку дії нормативно-правового акту (з моменту підписання; з дати, вказаної у докумен-

ті; після визначеного законом терміну; з дати, визначеної в іншому нормативно-правовому акті вищої юридичної сили; з дати державної реєстрації; з дати офіційного опублікування; з моменту прийняття або затвердження), назва документа (закон, указ, постанова, наказ, рішення) [3].

При створенні класифікації у сфері ресоціалізації важливим є дотримання загальних правил класифікації в галузі права. Як зазначає О.В. Стричинець, загальна вимога щодо правильності класифікації полягає у тому, що будь-яка класифікація має триєдину форму (фактичну, логічну і мовну). На думку науковця, до основних вимог, яким повинна відповідати будь-яка класифікація, належать наступні: здійснення класифікації тільки за однією основою; безперервність поділу та співмірність поділу; основою класифікації має бути не будь-який термін, а тільки той, що позначає суттєву, найсуттєвішу чи типову властивість, ознаку; члени поділу під час класифікування мають виключати один одного і мати вичерпний характер; вживання зрозумілих і точних слів, термінів, дефініцій [4].

Враховуючи характер ресоціалізації як об'ємного багатоаспектного інституту та особливості здійснення класифікування у праві, ми можемо виокремити наступні найбільш суттєві критерії класифікації законодавства про ресоціалізацію.

Першою підставою для класифікації визначаємо характер (зміст) нормативно-правового акта. Так, законодавство у сфері ресоціалізації можна розмежувати на те, предметом регулювання якого є ресоціалізація безпосередньо (хоча вона і не є єдиним чи центральним предметом регулювання нормативно-правового акту), – такі акти закріплюють поняття та основні засоби ресоціалізації, компетенцію органів та посадових осіб тощо (Кримінально-виконавчий кодекс, закони України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про пробацію») та законодавство, яке опосередковано регулює питання ресоціалізації (Кодекс законів про працю, Закон України «Про зайнятість населення», Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб).

Процес ресоціалізації має деяку часову протяжність і включає кілька стадій. Традиційно виділяють два основних етапи ресоціалізації – пенітенціарний (під час відбування покарання) та постпенітенціарний (адаптація після звільнення) (І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, О.Г. Колб, М.О. Стручков, С.В. Царюк, І.В. Шмаров, Л.А. Жук, О.М. Неживець). Саме ця особливість може слугувати наступною підставою класифікації. Відповідно, за стадіями ресоціалізації нормативно-правові акти у цій сфері поділяються на ті, які діють на пенітенціарному етапі, та ті, дія яких спрямована на постпенітенціарний етап (закони України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»).

Особливістю законодавства постпенітенціарного етапу ресоціалізації є переважне закріплення норм у галузевому законодавстві. Окрім законів України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» та «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», на цьому етапі фактично немає зведеного акту, який би акумулював норми щодо ресоціалізації засуджених та звільнених з УВП.

На постпенітенціарному етапі за участі і при сприянні громадських і соціальних інститутів, з належним урахуванням інтересів засуджених і потерпілих національним і міжнародним законодавством передбачено створення сприятливих умов для реінтеграції колишніх в'язнів у суспільство в найбільш сприятливих умовах (Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р. «Основні принципи поводження з в'язнями» [5]).

Розмаїття законодавчих актів пенітенціарного етапу дозволяє зробити розгалуження класифікації – виокремити напрямки правової регламентації та визначити характер нормативно-правових актів під час відбування засудженими покарання. Так, законодавство пенітенціарного етапу можна умовно поділити на обмежувальне, яке встановлює рамки належної поведінки засуджених (Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Наказ «Про затвердження зразків одягу, білизни та взуття для засуджених до позбавлення

волі та осіб, узятих під варту») та дозвоільне, покликане виявити корисну ініціативу засуджених (Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі).

Окрему групу нормативно-правових актів пенітенціарного періоду становлять акти залежно від сфери соціального буття особи – ті, що стосуються організації навчального процесу, праці, відпочинку, виправлення, виховання, соціально-психологічної роботи, культурного і духовного розвитку тощо (Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу, Порядок організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України, Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі).

Наступний критерій для класифікації законодавства пенітенціарного етапу має суб'єктно-об'єктний характер – це нормативно-правові акти, що регламентують внутрішні відносини (Інструкція про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, Порядок забезпечення речовим майном засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах) та зовнішні відносини (поза установою виконання покарань) (Порядок організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет, Інструкція про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань).

Окремою групою нормативно-правових актів, дія яких поширюється і на пенітенціарному, і на постпенітенціарному етапах, є законодавство, що регулює створення, функціонування, компетенцію органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, підприємств, установ, організацій різної форми власності, що беруть участь в ресоціалізації осіб, порядок їх взаємодії. Наприклад, закони України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Положення про спостережні комісії, Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах, Положення про відділення соціально-психологічної служби, Порядок взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, Порядок взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб, Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб, Інструкція про порядок організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі тощо. Зазначені нормативно-правові акти регулюють питання громадського контролю за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених та звільнених з УВП, механізм сприяння органам і установам виконання покарань у їх виправленні і ресоціалізації, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян, сприяння адміністрації установ виконання покарань у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими особами, організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, запобігання бездомності осіб, які звільняються з установ виконання покарань, застосування передбачених законом засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, сприяння трудовому та побутовому влаштуванню осіб, звільнених від відбування покарання, та їх соціальної адаптації тощо.

Висновки. Процес ресоціалізації в Україні можна вважати достатньо врегульованим нормативно-правовими актами: на рівні законів закріплене законодавче визначення ресоціалізації, окреслено коло суб'єктів, які здійснюють та сприяють ресоціалізації засуджених та звільнених з установ виконання покарань, зазначено основні напрямки та форми ресоціалізації. Деталі проведення ресоціалізації містяться у відомчих документах (наказах, інструкціях), а також у рекомендаціях фахівців різних галузей (права, психології, педагогіки,

соціології), які хоч не мають правового значення, але є важливими з огляду на комплексність ресоціалізації як політико-правового та соціокультурного явища.

Уся сукупність нормативно-правових актів спрямована на запобігання поверненню особи на злочинний шлях та на повторну інтеграцію таких осіб у суспільство шляхом визначення загальних засад соціальної адаптації осіб, участі у ній підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб.

Попри достатньо детальну регламентацію ресоціалізації, вважаємо, що надмірно розгалужена система нормативно-правових актів ускладнює як розуміння ресоціалізації, так і її втілення, а тому створення зведеного закону про ресоціалізацію або ж систематизація чинного законодавства шляхом консолідації чи інкорпорації зможе покращити функціонування даного інституту.

Список використаних джерел:

1. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – С. 21
3. Вилегжаніна М.В. Класифікаційний аналіз нормативно-правових актів / М.В. Вилегжаніна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2011. – № 1. – С. 35–40.
4. Стричинець О.В. Класифікація як логічна операція у галузі права / О.В. Стричинець // Гуманітарний часопис. – 2007. – № 4. – С. 112–117.
5. Основні принципи поводження із в'язнями : Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

ТИМЧУК О. Л.,

доцент кафедри кримінального,
цивільного та міжнародного права
(Інститут управління та права
Запорізького національного
технічного університету)

УДК 343.2/7:343

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ТА В США

У статті аналізуються окремі кримінологічні та кримінально-правові аспекти стратегії протидії злочинності в Україні та в США. Розглядається дискусія щодо понятійного апарату, сутності та заходів/програм запобігання злочинності, зокрема тенденції правозастосовчої практики.

Ключові слова: злочинність, кримінологія, стратегії, покарання, Україна, США.

В статье анализируются отдельные криминологические и уголовно-правовые аспекты стратегии противодействия преступности в Украине и в США. Рассматривается дискуссия относительно понятийного аппарата, сущности и мер/программ предупреждения преступности, в частности, тенденции правоприменительной практики.

Ключевые слова: преступность, криминология, стратегии, наказание, Украина, США.

